

Форми нашого "високого" мистецтва були ближчі до народного побуту, ніж деінде. Ставали докладними дзеркалами морального життя людности і мали найтісніший зв'язок з історичною долею.

Від часів Володимира Великого, прибравши візантійські і почасти чорноморсько-грецькі чи християнсько-кавказькі впливи, власний архітектурний стиль пішов через великокняжу добу в широкий розріст, як стиль національний.

Що залишилося після страхітливої руїни, — відомо. Але чудесні рештки послужили для наступного процвітання: від середини XVII до кінця XVIII ст.

Стиль барокко, що з Риму поширився по всій західній Європі, сприйняла українська архітектура, в основному, через Галичину; надавши йому власної творчої прикметности, в його строї обновила старі пам'ятки і спорудила нові.

Величаві шедеври барокко об'єднують енергію протиречливих рухів; тут — стиль, повний суперечностей та несподіванок, розкішний, багатий вибагливими прикрасами, важкий, складний і примхливий.

З такою напруженістю, як колись у Готиці прості риси споруджень рвалися в височінь, — тепер, у барокко, всі лінії, округляючись і зламуючись, шукають все нового та нового напрямку в потужних формах.

Як у Готиці виразились найполум'яніші поривання мрії побожних людей, так тепер у барокко заговорив їх життєтворчий будівничий дух, серед бурхливого віку, захопленого найбільшими і найрізноманітнішими життєвими справами і пройнятого драматичними суперечностями згори донизу — від віри до господарчих відносин.

Переможний дух, дух ствердження суверенного принципу наперекір всьому, — скрізь виступає, мов у камінних одежах: у монументальних будовах барокко.

В часи від Хмельницького до Мазепи і в нас, на Україні, наперекір зловорожим силам, відбудовувався і затверджувався державний принцип, що його уявляли собі — в зв'язку з минулою суверенністю і воєнною славою народу. Проте відновлення могутності і створення національної держави, що на Заході склала передумови для процвітання мистецтв, — нам запізнилося через трагічні обставини в "міжсусідських" зносінах. А досить було просвітку в історії, щоб незабаром мистецька творчість почала відроджуватися в найзначущіших і найновіших формах.

Складники і взірці, принесені з Заходу, органічно прищеплюються в українському будівництві: для власного взору, що, сприйнявши впливи і збагатівши з матеріалу, зоставленого попередніми віками, виформовується, як велить його внутрішня природа, і в цьому досягає розквіту.

Він — простіший, ніж західній брат; а разом з тим більш одухотворений, людяніший внутрішньою природою, ближчий до народного побуту.

Його вершинний вицвіт відповідає одній із найсвітліших теорій, що знає історія філософії — вченню Сковороди: про серце "духовного чоловіка", про душу людини: в осередку видимого світу.

Виношений на безконечних українських шляхах, серед працюючого і доброго люду, в країні віковичних нещасть і мрій, мужности і терпцю, сковородинський ідеал морального удосконалення справив сяючий центр, куди сходяться всі риси духовного життя народу в той стоп'ятдесятилітній період. Людина доглибно переживає терзання і екстаз; смуток від думки про гріх; втіху, пов'язану з надією на спасіння; драматичну боротьбу внутрішніх сил, що, — при зверхності доброї волі, —

кінчається перемогою світла. Діяльна і праведна воля, спонукаючи до доброчинности, торжествує в конфліктах між минучими особистими інтересами і силою просвітленого серця, серед обставин складного життя.

Після всіх нещасть на шляху до державности, відновивши її перемогою в визвольній війні 1848-54 років і скоро втративши, народ відбудовує життя Церкви. Думка зосереджується на вічних цінностях внутрішнього світу. Люди передчували прийдешні напасті і відали істину, що доки ті цінності зберігатимуться, доки буде огонь віри, — боротьбу можна починати знову, з певною надією на успіх. Цей складний стан духовности, стан народного серця, відображується в цілому комплексі мистецького стилю: в ньому вибудовано українські церкви, як видимі символічні образи духовних світильників віри, з їх пломенями бань та маківок.

Дві історичні постаті відзначають початок і завершення українського барокко: Хмельницький із шаблею і Сковорода із Біблією.

Іллінська церква (1653 р.) в Суботові — зразок будівельного мистецтва, що переходить до барокковости. Коли в країні, серед пожеж війни на життя і смерть, виросла потужна козацька держава, — скоро створилися добрі передумови для розквіту барокко в будівництві.

При спадкоємцях Б. Хмельницького почалася кипуча робота коло храмів та громадських будівель.

Гетьман І. Самойлович узяв під свою високу руку роботи невмирущого значення; дякуючи йому, барокко поширюється на Україні і, взоруючись на будови дерев'яних староукраїнських церков, вияскравлює свій своєрідний склад, відмінний від західноєвропейського.

Як дорогоцінні пам'ятники того періоду постали два храми в Густинському монастирі (Троїцький собор, 1674-1676: шедевр українського барокко).

В 1682 році почали будувати Преображенський собор Мгарського монастиря св. Афанасія, недалеко від Лубень. На високогірному березі річки, в мальовничій лісній околиці, підвівся благоліпний храм. Архітектор Йоган Баптіст став опоряджати його на зразок західноєвропейських будівель, а потім наші майстри, що докінчували роботи, надали вигляд — цілком характерний для українського барокко.

Що почав і пильно провадив Самойлович, те успадкував і довів до завершення Мазепа, додаючи розквітлому українському барокко навіть риси своїх особистих естетичних уподобань.

Барокко вступає в свій золотий вік, широко розгортаючи суто архітектурну та іконописну сторони: тут єднається велич загальноєвропейського мистецького прагнення і мальовнича розкіш та світла краса з українського майстерства. Приклади: Покровська церква та Богоявленський собор на Подолі; відбудова Кирилівської церкви; Миколаївський собор; в Києво-Печерській Лаврі: церква Всіх Святих на економічній брамі, розпис золотoverхої Троїцької церкви на головній брамі, дзвіниці — на Ближніх і Дальніх печерах; собор св. Юра у Львові; дзвіниця Софійського собору в Києві; Андріївський собор.

Дві епохи будівельного мистецтва залишили по собі дві брами, виявивши в них свій характер: стародавня епоха —

Золоті ворота (в руїні); середньовічна — Брату Заборовського, вершинний зразок з вітчизняного барокко. Щедрі прикраси в вибагливому обрисі та віртуозно злагоджена гра світла й тіні, дають брамі сонячну пишність, характерну для оздоблення наших барокових будівель. На примхливості неспокійного рисунку кипучий бароковий

стиль доцвітає свою прощальну полуденну годину і з'являються ласкаві, втомлені, тихі відсвіти близького вечора.

На Заході в бароккових спорудах часто вражає міць і вельмипишнотність; на Україні — святчана урочистість. Барокко на дніпрянських землях відрізняється від західного взору більшою теплотою враження; оздоба, хоч позбавлені такої усталеності, як на Заході, однак, живіші, ближчі до природи та щедріші на мотиви. Якщо на Заході з більшою чіткістю розвинувся провідний принцип барокко: протиріччя між основними потужними рухами, і подолання його в єдиному верховному ствердженні, то в нас, на Україні, повнішою мірою виражено кипучий від суперечностей процес життя, звідки походить найглибший характер нашого бароккового стилю, і виражено відчуття, що його можна означити як "сонячну містику".

Крім загальної прикмети барокко: драматизму боротьби між різними пориваннями в духовності, над якими панує потяг до вічних, непохитних істин, — особливо відобразилася в нашому барокковому храмі трагедія морального єства людини, а також прагнення до морального подвигу: поборення скверни життя, просвітлення духовності серед неї, спокутний настрій, передчуття радостей вищого світу.

Барокко на заході і на сході Європи, зокрема на Україні, творить один стильовий напрямок: він виник завдяки тому, що в мистецтво ввійшов бурхливий потік живого життя з безліччю випадковостей, відступів від "норм" та ідеальних естетичних уявлень, — потік з примхливими і непокірними явищами. Так постало царство нерівних ліній, нестримного руху, протиріч, величі і неспокою, гожості і надміру, пишності і торжественности.

Іконостас української церкви виокремлюється, як твір мистецтва, дістаючи багату, часто — кількаповерхову композицію. В його малярство приходять риси з природи та побуту, національний кольорит, "портрето-ікони": вони привертають погляди і зворушують молящих. Мистецтво komponувати іконостас звершує добрий розвиток в XVII столітті і

сприймає вплив барокко: в малярстві, в різьбарських роботах і в самій побудові. Одухотвореність виображення, краса чистих фарб та блиск прегарних оздоб на іконостасі, виступаючи в сильному промені з високого вікна або в тихому тремтливому світлі від свічок, вражає душу і відвертає від сірости, що втомлює в щоденному житті.

Чудесно для народного уявлення виображені надсвітні сили: Господь — предвічний Судія і Зиждитель істини, що прийняв чашу хресної самопожертви для спасіння людства; Пречиста Мати — заступниця за рід земний перед очима єдиного Сина свого і утішительниця страждущих; архангел — меченосець Всевишнього, виконавець праведного суду над злочинцями; — всі образи в храмах були тими зримими ликами з незримого неба, до яких прагнула і коло яких жила і просвітлялася моральна істота нашого народу.

З великим мистецьким відчуттям вибирали старі майстри місця для будівництва церков. Височили храми над будинками та садами міста, села, або монастиря, надаючи єдності і закінченості краєвидові. Основа будівлі, що нагадує кріпость, належить землі: тут картинна гра світла і тіні, що переходить і на околиці будинків та в рослинному царстві. Завершення ж, радує сполученням прямих ліній та вигнутого обрису барокових бань і маківок, як обрису вогню світильника духовного, — підносить наш зір до хрестів: вони над храмами жаріючи від сонячного сяйва, належать святим висотам. Храми єднують перед нами і небо, і землю, провішуючи нетлінну радість для склопотаних людей.